

MILBACHER RÓBERT

Ködképek

az irodalom láthatárán

Fejezetek klasszikus irodalmunk
lelki életéből

Előszó

A címet Kemény Zsigmond *Ködképek a kedély láthatárán* című, 1853-ban megjelent kisregényétől kölcsönöztem. Keménynél a „ködképek” kifejezés – amellet, hogy egyfajta korabeli vásári látványosságként szolgáló, gomolygó füstre vetített képeket is jelentett – rokonságban áll Francis Bacon 16–17. század fordulóján élt angol filozófus idolumfogalmával, amely ott nagyjából azokat a magatartásokat jelöli, amelyek gátolják a természet és az igazság megismerését. Kemény Zsigmond kisregénye olyan lelki, ideológiai rögeszméket mutat be, amelyek boldogtalan-ná teszik azokat is, akik megszállottjaivá válnak, és azokat is, akik e megszállottakkal kapcsolatba kerülnek. Ez a könyv olyan pszichohistóriai történeteket mesél el a 19. század magyar irodalmából, amelyek a kor szereplőinek lelki és/vagy filozófiai problémáit, kérdéseit tükrözik, és amelyek egyben nagy művek létrejöttét inspirálták. Szóval a könyv nem öncélú pletykákat mond el, legfeljebb bizonyos nyilvánosságot kapott mendemondák hátterét tárja föl, hogy világosabban lássuk, mit miért csináltak nagy íróink, akik persze maguk is esendő emberek voltak, csak éppen zsenijüknél fogva ezt az esendőséget képesek voltak művekre váltani.

Így az olvasó találkozhat Katona József kétségeivel és csalódottságával a *Bánk bánnal* kapcsolatban, és azzal is, hogy maga a mű a saját korában miért is nem volt népszerű. Olvashatnak Kölcsey tépelődő természetéről szintúgy, mint Vörösmarty Mihály erotikus vágyairól és keserű emberfelfogásáról. Az egyes szerzők viselt és nem mindig etikus dolgai mellett (lásd példának okáért Madách Imre meglehetősen zaklatott szerelmi életét) a kor általános kérdései is terítékre kerülnek az írói beavatástól az irodalmi (és tényleges) apakomplexuson át a kollektív gyászig és büntudatig.

A könyv célja közelebb hozni az olvasóhoz a klasszikus szerzőket, és megmutatni, hogy a réginek, sőt kissé talán avíttasnak ható művek nagyon is képesek reflektálni a mai ember élethelyzeteire, létértelmezésére és az emberséggel kapcsolatos dilemmáira. Az igazán értékálló alkotás ugyanis saját korának határait áttörve is tud hatni. Nekünk, kései utódoknak az a dolgunk, hogy helyes kérdéseket tegyünk föl ezeknek a műveknek, és persze mindig merjük megkérdezni, amit nem értünk, mert akkor ez a már-már múltba vesző korszak is friss és nyugtalanító problémákat tár a figyelmes és érdeklődő olvasó elé.

Ebben a tekintetben a könyv a régiséggel kapcsolatos ama ködképek eloszlatására vállalkozik, amelyek eltakarják a szemünk elől klasszikus irodalmunk eddig láthatatlan értékeit.

Milbacher Róbert

1. Miért volt csalódott Katona József?

Alighanem a magyar irodalom legkeserűbb mondatát fogalmazta meg 1821-ben Katona József, amikor így írt: *„De ha a madár látja, hogy hasztalan esik fütyürézése, élelméről gondolkodik – és elhallgat.”*

Ez a mondat úgy rögzült a magyar irodalmi emlékezetben, mint a *Bánk bán* hideg fogadtatása miatt csalódott Katona sóhaja, ami után valóban nem is írt több drámát, és hátralévő napjait Kecskemét város al-, később főügyészeként a szürke hivatali ügyeknek szentelte. Persze mindez részben jogos, ám annyi pontosítást mindenképpen megérdemel a dolog, hogy Katona ezt a mondatot elsődlegesen nem magára vonatkoztatta. 1821-ben jelent meg a kor legrangosabb lapjában, a *Tudományos Gyűjteményben* híres tanulmánya a magyar drámaírás problémáiról *Mi az oka, hogy Magyarországban a’ Játékszíni Költő-mesterség lábra nem tud kapni?* címmel. Ebben Katona hat okot sorol fel, amit a drámaírás akadályának vél, utolsóként említi a jutalmazás kérdését. Paradox módon nem a jutalom hiányát, hanem éppenséggel azt kifogásolja Katona, hogy mindenki ünnepeltetni szeretné magát, ha már akár csak két sort is leírt. Pedig ahogy ő fogalmaz: *„Az író mutassa meg elsőbb: mit, és a haza meg fogja mutatni: miként jutalmaztasson.”* Ennek folytatása a fent idézett és kiragadott sor, vagyis inkább azt sugallja, hogy akkor is kell drámát írni, ha közvetlenül nem jár érte hangos dicséret, ha pedig nincs dicséret, akkor alázattal el kell hallgatni.

Ugyanakkor Katonának magának is minden oka megvolt a csalódottságra. Persze nem tudjuk, hogy a tanulmány írása idején már tudatában volt-e (valószínűleg nem) az ebben az évben Trattner Károly által könyv formában kiadott *Bánk bán* totális bukásának. Trattnertől magától tudjuk, hogy 1821 végére, vagy-

is egy év alatt, csupán húsz példány fogyott a könyvből. A *Bánk bánt* nem mutatták be szerzője életében, csak 1833-ban volt Kassán az ősbemutató, tehát Katona halála után három évvel, és az irodalmi élet is hallgatott róla. Az az igazság, hogy senki nem vette észre az irodalom szereplői közül, és amennyiben mégis, nem nyilatkozott róla valami lelkesen.

Kazinczy Ferenc kiterjedt levelezésében egyetlen alkalommal említik a művet, márpedig ami ott nem került szóba, az nem létezett a korabeli irodalmi nyilvánosság előtt. Ez az egyetlen említés is jellemzően negatív értékítéletet tartalmaz. Pápay Sámuel egy Kazinczyhoz címzett levelében így ír:

...csupa kíváncsiságból, elolvastam Bánk bánt is, a' Tudom. Gyűjteményben a' Dramaturgiáról értekező Katonától, de bosszúsággal vetém el. A' Censura ezt, úgy hallom, eltiltá, 's ez jól esett, ámbár tudom, nem azért tiltatott el, a' miért én bosszszonkodám.

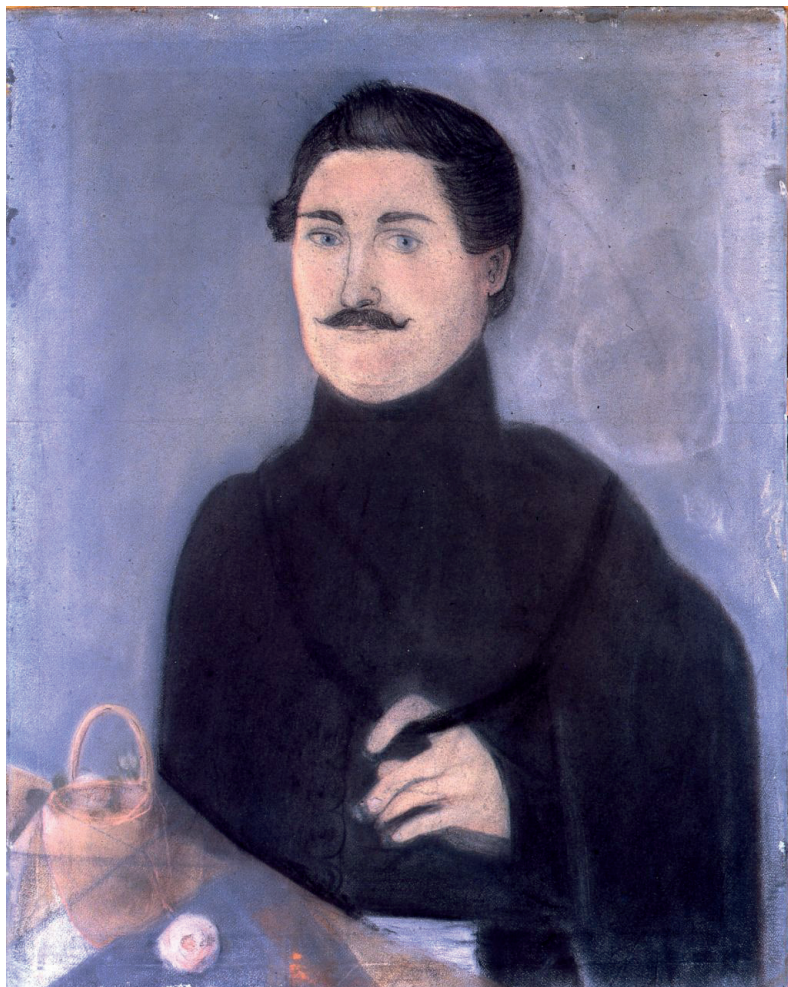
Szegény Katona hiába küldött egy dedikált példányt a kor drámaíró-fejedelmének, Kisfaludy Károlynak – ezzel az ajánlással: „*Kisfaludy Kisfaludy Károly úrnak, szíves tisztelete és állandó barátsága jeléül a szerző m. p.*” (*manu propria*, vagyis saját kezűleg) –, aki valószínűleg megbántódott Katona kéziratban terjedő, általa 1820 márciusában olvasott bírálata miatt, amelyet Kisfaludy *Ilka* című művéről írt. Ebben Katona kiáll a jellemekből fejlődő és nem a színszerűséget szolgáló párbeszéd mellett, ami szembemegy a kor túl patetikus, színpadias drámafelfogásával. Többek között ez lehet a *Bánk bánt*tal szembeni

korabeli idegenkedés egyik oka, ugyanis a saját drámájában Katona ügyel arra, hogy csak olyan párbeszéd vagy monológok hangozzanak el, amelyek a szereplők jelleméből fakadnak, és nem a szerző hatásvadász szándékából.

Mondanom sem kell, hogy Kisfaludy nem méltatta semmiféle válaszra Katona következő szavait: „*Ha hírt hall Bánk bánról... Barátom Uram irni ne terheltesen.*”

A *Bánk bán* kudarca után a költő kétségkívül elhallgatott. A kortanúk szerint amúgy is befelé forduló, hallgatólag férfi lehetett. Ismeretes, hogy

Állítólag maga Katona, aki el akart jegyezni egy mindmáig ismeretlen kecskeméti hölgyet, azt mondta testvéreinek, hogy Malakiás napján vagy megházasodik, vagy meghal. A lánykérés nem sikerült, és 1830. április 16-án halt meg a kecskeméti régi városháza előtt, egy nappal Malakiás napja után. A korban terjedt egy pletyka, amely Katona hirtelen szívmegeállását az egyik elitéltnéjének átkával hozta összefüggésbe.

Valószínűleg az egyetlen eredeti és hiteles portré Katonáról (pasztellkép)

nagy szerelme, a kor dívája, Déryné Széppataki Róza nem is sejtette, hogy szerelmes belé. Ugyanis érzelmei egyetlen tanúságát, egy szerelmes levelet K. J. monogrammal írta alá, viszont annak a társulatnak, amelyben a joghallgató Katona maga is játszott, vele együtt több K. J. monogramos tagja volt. Emlékezésében így ír Déryné:

Egyszer a színlaposztó kezembe ad egy levelkét titkon, hogy meg ne lássa senki. „Kitől?” „Nem szabad megmondani. Estére adja ide a feleletet” – s azzal elment. Én félttem felbontani, még soha-

Katona József levele Széppataki Rózához

Holnap jókor haza kell utaznom. Én magát véghetetlen szeretettel szeretem s lelkemben hordom képét, mióta először színpadon megláttam játszani s ezen szende képet fogom titkon keblembe zárva, végleheltemig hordani. Ha meghallgat s hajlandó hozzám, egy darabka rózsaszín szallagot, ha meg nem hallgat, egy darabka fekete szallagot zárjon a felelethez. E két szín fogja élttem irányát kormányozni. Ha rózsaszín lesz a jel, félév múlva visszatérek Pestre s akkor bővebben fogok nyilatkozni; ha fekete lesz, akkor szívem örökre gázszolni fog. – K. J.

Szathmáry Papp Károly:
Déryné Széppataki Róza,
1834. A művésznő mit
sem sejtett abból, hogy
Katona szerelmes belé

se kaptam titkos levelet. Mégis szerettem volna tudni, kitől jön s mit foglal magában. Befutok hűséges főzönénkhez: „Faj Lizi, mit csinálnak? Egy levelet kaptam, nem merem Tercsa mamának megmutatni.” „Hiszen mit fél – mondja – bontsa fel, olvassa el.” Felbontom, nézem az aláírást: K. J. van aláírva [...]. Én gondolkodtam, tünődtem, ki lehet az a K. J. az ismerősök közül? Bizonyosan Kacs Kovics János. De soha a legkevésbé se közeledett felém. Hát ki? Nem emlékszem ily nevű ismerősre. Katona Józsi? Oh, az még inkább nem, mert az mindig oly mogorva, oly visszatartó; aztán az hármat se szólt még velem. Aztán akármelyik a kettő közül, nekem eszembe sincs egyiknek is jeleket küldözgetni.

Katona visszahúzódó, sőt még mogorva természete önmarcangoló, tépelődő lelki alkatra enged következtetni. Nem véletlen, hogy a *Bánk bán* körüli hallgatás, az újszerűségétől való idegenkedés bizony mélyen elkeseríthette az író. Talán ez az örök alkotói tépelődés íratja le vele az 1821-es kötet Előszavában, hogy az első kidolgozást gyengének, a jelenlegit jobbnak, de korántsem tökéletesnek ítéli:

Ötödik éve, hogy készítettem e' darabot, mikor az Erdélyi Múzeumban a' Kolosvári leendő Játék-színtől Felszóllítás hirdette-tett. Nem volt e' pénz? vagy – a' mit szégyen volna hinni – nem találtatott valamire való munka, és így a' neszt csak az idővel akarták meghaladni? de valójában a' hire elis némult, vagy legalább én nem tudok rólla. Részemről elegendő hálát nem adhatok, hogy így esett; mert megvallom, hogy gyengét írtam: mindazonáltal ezzel nem azt czélozom, hogy most egy Fénikszet mutatok elé – nem, hanem csak jobbat.

Irodalom

Bíró Ferenc: *Katona József*, Budapest, Balassi, 2002.

Katona-émlékek, *Napkelet*, 8. évf. 4. sz. (1930. április 1.)

Orosz László: *Katona József személyisége*, in *Színháztudományi Szemle* 29. – *200 éve született Katona József (Az 1991. november 9-i kecskeméti emlékülés előadásai)*, szerk. Kerényi Ferenc, Budapest, 1992.

B Á N K - B Á N .

DRÁMA

5. SZAKASZBAN.

SZERZETTE

KATONA JÓSEF.

PESTEN,

Trattner János Tamás' bethivél 's költségével.

1821.

A *Bánk bán* első könyv
formátumú kiadása,
amelyből húsz példány
fogyott el összesen

A kötet megjelenését a Nemzeti Kulturális Alap támogatta

Nemzeti
Kulturális
Alap

MAGVETŐ
KÖNYVKIADÓ ÉS KERESKEDELMI KFT.

www.magveto.hu

www.facebook.com/magveto

magveto.kiado@lira.hu

Felelős kiadó Dávid Anna

Nyomta és kötötte a Generál Nyomda Kft., 2024-ben

6728 Szeged, Kollégiumi út 11/H

www.generalnyomda.hu

Felelős szerkesztő Szegő János

Kézirat-előkészítő Schmal Alexandra

Korrektor Hradeczky Moni

A kötetet Pintér József tervezte

Műszaki vezető Takács Klári

Kiadványszám 9364

Plantin betűtípusból szedve

ISBN 978 963 1444 858